

CONSIDERAȚII FILIGRANOLOGICE OCAZIONATE DE RESTAURAREA UNUI „CATAVASIER“ IMPRIMAT LA BLAJ ÎN 1769

Piesa avută în vedere, care revendica, dinaintea restaurării, dată fiind distrucția totală a cusăturii sale, o analiză filigranologică susținută, este un exemplar al *Catavasierului* imprimat la Blaj în 1769 și face parte din colecția de carte veche a muzeului național albaiulian, având cota CVR 21. Ea a beneficiat de evaluarea bibliografică a Luciei Hațegan și Doinei Lupan¹, în 1974, când a fost atrasă, suficient, atenția asupra modului concret de prezentare a volumului menționat, fără a se semnala însă legătura sa deosebită, care, dacă i s-ar dovedi fără nici un dubiu² caracterul original, sau, cel puțin realizarea spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, ar putea fi considerată un exemplu de legătură „in theca“ sau, mai degrabă, „in capsula“, mod de legare a cărților vechi românești nedescris până acum în bibliografia de specialitate autohtonă, deși practicarea sa la Blaj, mai veche desigur, a putut fi certificată documentar, relativ frecvent, spre sfârșitul veacului amintit, cel puțin de prin 1797³.

Conform BRV-ului (II, 364, p. 191), un exemplar complet al ediției a doua, din 1769, a *Catavasierului* de Blaj, realizată sub conducerea și cu contribuția practică substanțială a cunoscutului meșter tipograf și gravor Petru Papavici Râmnicăneanul, era în 8° mic și număra 3 ff + 463 pp (nu doar 462⁴), prezentând 19 rânduri pe pagină, imprimate cu negru și roșu. Se consideră de asemenea că ediția respectivă nu fusese prevăzută cu vreo prefață.

Deoarece blocul cărții amintite se prezenta ca o „varză“, respectiv ca o adunătură de foi (fl. 1), deși caietele sale fuseseră, desigur, cusute, s-a impus necesitatea verificării și reordonării lor parțiale.

De la luarea în lucru a *Catavasierului* menționat, i s-a dezvăluit restauratorului marele avantaj pe care-l avea, anume răgazul relativ de-a examina înainte hârtia-suport pe parcursul efectuării muncii sale, mai ales al curățirii surplusului de hârtie japoneză și, după încheierea sa, înaintea recoaserii caietelor. Chiar dacă tipărirea menționată era datată absolut, fără nici o urmă de îndoială, în 1769, studiarea atentă a hârtiei vechi folosite la imprimare deschide interesante posibilități de adâncire a cercetării istorice aplicate volumului respectiv, ediției din care

---

¹ Vezi Doina Lupan, Lucia Hațegan, *Cartea românească veche în biblioteca Muzeului de istorie Alba Iulia*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 373.

² Îndoieli interesante, care vor fi reluate, fie în comun, fie individual, a formulat deja verbal, colegul Alexandru Știrban..

³ Așa cum reiese din registrul-inventar al tipografiei de la confluența Târnavelor, corespunzător anilor 1787—1821, aflat în colecția Muzeului orașenesc Blaj, ms. lat., nr. inv. 1269, ff. 154 r—v, 246 r etc.

⁴ Concluzie la care ajunseseră Lucia Hațegan și Doina Lupan, *op. cit.*, p. 373.

provenea⁵, în fond întregii producții de carte veche românească a Blajului, precum și hârtiilor vechi ca atare, de tipuri, sorturi și proveniențe diferite, produse sau utilizate doar, în Transilvania vremii amintite.

Hârtia veche condensează frânturi de istorie, care pot fi studiate, ca în cazul de față, corelat, sau independent de tipăritura asociată ei.

Există, cu siguranță, mai multe nivele de stratificare a mesajelor istorice care se cuvin a fi decodificate succesiv, cu ocazia studierii diferențiate a unei tipărituri vechi:

1. — nivelul tipăriturii propriu-zise, care el însuși include cel puțin două subnivele, cel al conținutului ideatic și de limbă, al textului vechi respectiv, privit în istoricitatea sa profundă și cel al tiparului, apreciat sub aspect practic, ca meșteșug, supus la rândul său unei evoluții sau involuții temporale, locale etc.;

2. — nivelul ex libris-urilor, al adnotațiilor manuscrise, care deconspiră circulația cărților vechi;

3. — nivelul hârtiei-suport, asupra căruia se va insista cu prilejul actual, care conține, condensate, un alt gen de informații istorice, utile pentru a reconstitui atât producerea și, mai ales, circulația hârtiilor vechi, de diferite tipuri și sorturi, cât și utilizarea lor concretă la imprimare, în tipografie;

4. — nivelul legăturii cărților, cu eventualele sale subnivele, cuprinzând aici referirile posibile, mai mult sau mai puțin consistente, la fiecare etapă a legării câte unui exemplar (căci, adeseori, cum bine se știe, legătura cărților vechi românești a fost refăcută), incluzând încercările de identificare a atelierelor sau legătorilor implicate/implicați, punându-se accent deosebit, totodată, pe evaluarea, din punctul de vedere al istoriei artelor și meșteșugurilor, a motivelor ornamentale etalate, a tehnicilor de legătorie utilizate etc.

Decodificarea aprofundată, independentă, a celor patru nivele informative se impune, pentru ca, doar apoi, să urmeze actul coroborării, respectiv cel al emiterii unor considerații sintetice, cât mai reprezentative și cuprinzătoare, având adânci rădăcini în concretitudinea istorică, eșalonată pe nivele, a fiecărui volum în parte.

Acesta ar fi unul dintre rosturile sistemice, sau subsistemice, ale analizării detaliate a hârtiei-suport aflate în componența unui exemplar de carte veche românească, cum este și cel amintit deja.

Un alt rost sistemic al său ar putea fi corelat, așa cum s-a mai invocat aspectul respectiv, studierii ca atare a hârtiilor, indiferent de faptul că ele au fost utilizate, în vechime, la redactarea manuscriselor, a documentelor, la imprimarea cărților, la împachetat, iluminat, sau chiar la încărcarea tunurilor⁷. Astfel, pentru a îmbogăți cât mai mult și a analiza sistematic cunoștințele referitoare atât la istoricul producerii, cât, mai ales, la cel al circulației și utilizării hârtiilor vechi, precum și la strânsele

⁵ Mai ales că analiza specializată a hârtiei aflate în componența unui volum poate servi la determinarea tirajului, a numărului de exemplare ale unei ediții (Vezi în acest sens Gebhard Blücher, *Bestimmung Auflagehöhe von Kronstädter Drucken des 16. Jahrhunderts mit Hilfe der Wasserzeichen*, în *Könyvszemle*, Budapest, anul 84, nr. 4/1968, p. 346—347).

⁶ Nefiind, desigur, eu cea dintâi care a încercat o astfel de structurare.

⁷ Ultimele trei moduri de utilizare putând fi reconstituite mult mai greu, doar din surse documentare disperate, parțiale.

relații, interdeterminante, dintre producerea celor dintâi și cea a imprimării contemporane a cărților, este, cu siguranță necesară, de fiecare dată, ca și în cazul actual, inițierea unei analize care să țintească spre integralitate, chiar dacă scopul respectiv nu poate fi atins, de la început. Sistemicitatea vizată în al doilea rând prezintă, ea însăși, cel puțin două subnivele de ordonare primară a informațiilor, actualele considerații filigranologice neaspirând decât spre abordarea globală a hârtiilor aflate în componența unui volum anume.

Ca atare este evident că cercetarea istorică a hârtiilor-suport ale unui volum vechi, supus recondiționării, atât de generos accesibile restauratorului corp-carte, nu se poate limita la evaluarea preferențială, incompletă, a unuia, chiar a câtorva filigrane, sau fragmente de filigrane, ignorându-le, arbitrar, ca ne semnificative, pe altele, chiar dacă desenul lor apare cu deosebire confuz (căci o atare alternativă denotă nu atât comoditate, cât mai ales lipsa unei concepții integratoare, pe deplin adecvată cercetării respective), ci trebuie să țintească spre o abordare globală, aplicată fiecărui exemplar în parte, cel puțin.

Cercetarea hârtiilor-suport ale unui volum supus recondiționării n-ar fi fragmentară și zăbovnică, adică n-ar încetini procesul de restaurare (ceea ce constituie, la ora actuală, un impediment grav), dacă imediat după descoaserea unei cărți vechi, înaintea tratamentelor umede, foile caietelor ar fi, una câte una, supuse iradierilor cu izotopi radioactivi, respectiv cu raze „beta”⁸, pentru obținerea fotografiilor lor interioare complete, capabile să reproducă exact nu numai călușii, filigranele, contramărcile, ci și vârgăturile, în totalitate. Desigur, ar fi costisitoare o atare evaluare integrală, cu metode tehnice superioare, a conținutului de hârtie al fiecărui volum vechi supus restaurării, dar tot pe atât de benefică, din punctul de vedere al creării unui instrumentar de lucru filigranologic, realmente științific, specializat, pe deplin adecvat celor două direcții de cercetare sistematică a hârtiilor vechi, amintite anterior.

Stocarea și prelucrarea sistematică a imaginilor respective, obținute cu ajutorul betagrafiei, sau cu o metodă mai modernă chiar, precum ei coroborarea lor, ar fi posibile doar pe calculator, ceea ce ar presupune o altă investiție costisitoare, dar ar putea fi fundamentată, în viitor desigur, o cercetare exactă, totală, încadrată conceptual și tehnic interdisciplinarității de vârf.

În lipsa unor atare mijloace tehnice, atât de costisitoare și neadapate încă cercetării hârtiilor vechi, să încerc să nu las să se irosească cu totul actualul prilej, special în felul său, de examinare a hârtiei folosite la imprimarea *Catavasierului* blăjean amintit.

Astfel, tinzând spre globalitate, s-a încercat de fiecare dată, când apărea pe „masa cu lumină”, un fragment de filigran, în zona mediană a tranșei superioare, de-o parte și de alta a falțului, să fie desenat, fără a se apăsa, cu creionul, prin suprapunere, pe calc, notându-se bineînțeles, pe desenul respectiv, foile caietelor, respectiv paginile acestora.

---

⁸ Vezi referirile mai recente la metoda respectivă, de cercetare a filigranelor, ale domnului Gernot Nussbächer, în *Din cronici și hrisoave*, București, 1987, p. 194—195, deși, bunăoară, la ora actuală, străinătatea utilizează pentru reproducerea lor exactă, un ingenios și foarte ușor maniabil aparat.

Departa de a reproduce seria exactă a fragmentelor de filigran, ale hârtiei aflate în componența *Catavasierului* amintit și, deci, de a constitui un instrument de lucru pe deplin științific, desenele respective, cele mai multe dintre ele redând doar frânturi, aparent ne semnificative, așezate în ordine, oglindesc totuși cu precizie cel puțin modul de repartizare a fragmentelor de filigran în volum, ritmicitatea, regularitatea, dar și iregularitatea acestuia, denotând totodată faptul că la imprimarea volumului respectiv a fost utilizată hârtie de același tip, cu măcar două variante, corespunzând probabil cel puțin unei perechi de forme „Formenpaare”⁹.

După încercarea primă de desenare separată a fiecărui fragment de filigran, vizibil pe „masa cu lumină”, când încă nu se precisase o concepție de lucru atotcuprinzătoare, deoarece o metodă mai adecvată de ordonare a fragmentelor respective s-a conturat abia odată cu încheierea primei serii de desene, se impune desigur a redesenare, incipient sintetică, a fragmentelor corespondente, însoțită de tentativa întregirii fiecărei variante a tipului de filigran din componența hârtiei-suport a volumului amintit. Asemenea întregiri ale unor tipuri de filigrane, sau doar variante, chiar din patru componente, i-au reușit spectaculos, cu ani în urmă, domnului Alexandru Mareș¹⁰, dar în cazul volumului avut în vedere acum, s-a constatat că o atare completare reciprocă, din câte două fragmente, era relativ mai dificilă, deoarece fâșii nu chiar neglijabile de hârtie au fost tăiate cu ocazia îndreptării tranșelor, cu deosebire a celei superioare.

Normal, seria a doua de desene, cea conținând fragmentele corespondente recombine, ar putea fi realizată prin simpla alăturare a celor care redau independent fragmentele complementare respective, dar cum desenele manuale, cu inerente stângăcii, sunt în sine, din start, mai mult sau mai puțin denaturate, este de preferat, desigur, ca noua serie să fie realizată pe „masa cu lumină” fie prin alăturarea adecvată a foilor 1—4, fie 2—3 ale unor caiete, după ce a fost reconstituită, deci, amplasarea lor pozițională, dinaintea tăierilor și îndoirilor foi tipografice inițiale.

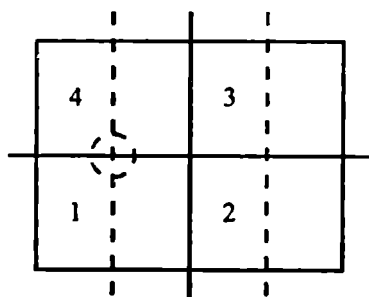
Nu s-a reușit finalizarea celei de-a doua serii de desene, aflată doar la început (vezi în acest sens singurul desen reușit, în Anexa II, fig. 1), dar ea va putea fi, cu siguranță, încheiată, înaintea predării cărții respective pentru a i se reconstitui legătura.

Prima serie de desene conține, cu stângăcii firești de redare, 54 fragmente, repartizate, cele mai multe, la nivelul caietelor, în foile 1—4 și 2—3. Dintre acestea un număr de 42 denotă amplasări absolut normale ale lor în cele 21 caiete corespunzătoare, deosebirile celor două moduri de repartizare regulată a fragmentelor datorându-se desigur faptului că foile tipografice puteau fi așezate, la începutul imprimării, fie „pe față”, fie „pe dos”, respectiv cu filigranul fie în jumătatea stângă, fie în jumătatea dreaptă. Dacă semnul morii s-a aflat inițial în jumătatea stângă, ceea ce corespunde unei poziții „pe față” a foi tipografice, frag-

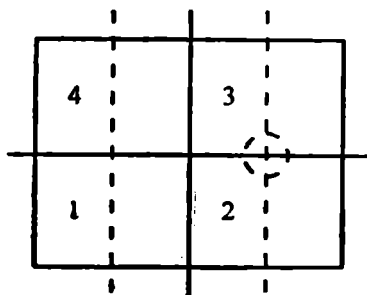
⁹ Gebhard Blücher, *Posibilități de datare cu ajutorul filigranelor — Un model matematic*, în *Revista bibliotecilor*, 1969, nr. 10, p. 618.

¹⁰ Alexandru Mareș, *Datarea codicelui voronețean*, în *Limba română*, XXXI, 1982, nr. 1, p. 41—50.

mentele de filigran, în cazul unui volum în 8°, nu puteau apărea decât în foile 1—4 ale caietelor:

Iar dacă foaia tipografică fusese așezată „pe dos“, este evident că repartizarea normală a fragmentelor nu putea fi decât în foile 2—3 ale caietelor:

Repartizarea neregulată a fragmentelor de filigran caracteristică celorlalte 8 caiete ale volumului restaurat se datorează îndeosebi foilor lipsă, dar nu numai cauzei amintite, ci și faptului că unele caiete au avut de la început trei foi și nu patru, ceea ce înseamnă că la tipărirea lor nu s-a folosit o foaie tipografică întreagă, ci doar trei sferturi din ea. Nu există încă obiceiul ca în volumele restaurate să se introducă, fără excepții¹¹, foi albe în locul celor lipsă. Este evident însă că pentru a reconstitui strict ordinea de repartizare a filigranelor, sau fragmentelor de filigran, într-un volum, se impune cu necesitate completarea tuturor lipsurilor, cu foi albe, fie întregi, fie pe jumătate, nu adăugate, ci integrate caietelor, așa cum au fost cele dispărute, la început, fără a se mai permite doar specificarea discontinuităților respective, în dosarul de restaurare, cum se mai face uneori, printr-o raportare exclusivă la textul tipărit, nu și, practic, la suportul său material ca atare.

Se impune a mai fi specificat și faptul că, în totalitatea lor, fragmentele de filigran amintite denotă utilizarea, la imprimarea exemplaru-

¹¹ Ele sunt introduse uneori în volumele restaurate, dar nu cu regularitate absolută.

lui restaurat, a aceleiași sort de hârtie, cred eu hârtie numărul 3¹², având aceeași proveniență, cum am mai amintit, anume, prezentând același tip de filigran, cu cel puțin două variante, doar sensibil diferite, neînsoțit, în nici unul dintre cazuri, de contramarcă.

Din seria celor 54 fragmente de filigrane, doar în cazul câtorva, respectiv a 20 dintre ele (Vezi Anexa I, fig. 1—10), s-a obținut un desen mai coerent, astfel încât se poate considera utilă publicarea lor, în ciuda stângăciilor denaturante ale copiilor manuale de orice fel, inclusiv ale celor de față.

Problema identificării filigranului*, respectiv a morii producătoare, s-a dovedit a fi dintre cele mai interesante, deși, până la urmă, a reieșit că însemnul investigat nu era inedit, căci o variantă a aceleiași tip apăsare, cu aproximațiile inerente ale redării prin desen a imaginii sale, fără trasarea călușilor, a vârgăturilor și la dimensiuni mai mici, în merituosul studiu heraldic, datorat lui Albert Arz von Straussenburg, intitulat *Beiträge zur siebenbürgischen Wappenkunde*¹³. Cu toate că prestigiosul specialist în heraldica transilvană care a fost Albert Arz von Straussenburg specifica explicit, în lucrarea sa amintită, faptul că filigranul respectiv era al morii din Sibiu și îl data, fără reticență, în 1769, ceea ce exprima opinia unei autorități, se poate aprecia totuși că încă nu au fost adunate suficiente dovezi documentare și filigranologice, propriu-zise, pentru a înlătura orice dubiu, referitor la proveniența și datarea riguroasă a hârtiilor prezentând un atare semn de moară.

Este evident astfel că în atribuirea filigranului amintit morii din Sibiu de către Albert Arz von Straussenburg au primat considerentele heraldice, dar cu atare dovezi numai, nu într-un tot direct, nu se poate construi o explicație totală, cu privire la istoricul producerii hârtiilor vechi transilvane. Apoi, datarea, corectă în sine, dar nu limitată la un singur an, pe care a operat-o același autor, doar în subsidiar, nu se baza pe o cercetare documentară mai amplă. Astfel, în legătură cu filigranul menționat s-a conturat, destul de pregnant, dar nu suficient de întemeiat, părerea că o hârtie cu un atare semn de moară ar fi fost produsă doar în 1769, la Sibiu.

Ceea ce nu se mai poate accepta la ora actuală, deoarece numai o simplă frunzărire a hârtiilor, datând din deceniile 4—8 ale secolului al XVIII-lea, păstrate în Fondul Mitropolia Română Unită Blaj, la Filiala Arhivelor Statului din Alba Iulia denotă nu numai o frecvență mult mai mare a filigranului investigat, decât îi era cunoscută lui Albert Arz von Straussenburg, cât, mai ales, semnificative utilizări anterioare anului 1769 ale sale, ceea ce conduce la ideea că o hârtie, prezentând un atare semn de moară, a putut fi produsă aproape continuu, începând, cel puțin, din 1739 (vezi în acest sens Anexa II).

Căutările efectuate la Filiala Arhivelor Statului din Alba Iulia s-au

¹² Concluzie la care am ajuns comparând direct, în arhivă, hârtia respectivă, cu sorturi contemporane, al căror număr apărea în contramarcă.

* Îi mulțumesc domnului Gernot Nussbächer pentru îndrumările inițiale pe care mi le-a oferit, îndeosebi pentru sugestia de-a consulta lucrarea lui Albert Arz von Straussenburg, amintită pe parcursul studiului de față.

¹³ Apărut ca al 16-lea volum al colecției *Siebenbürgisches Archiv*, la Köln și Viena, în 1981.

soldat cu găsirea unui document original, datând din 16 iunie 1739, redactat de către cunoscutul director fiscal transilvan, român de origine, Petru Dobra, în limba latină¹⁴. Suportul material al adresei amintite conține fragmentul de filigran reprodus în Anexa II, fig. 2 și, desigur, ea putuse fi produsă cu cel puțin un an înainte, dacă nu cu mai mulți. Un alt document original, constând din 2 foi în folie, redactat în 16 decembrie 1754, la Blaj, prezintă același filigran (vezi Anexa II, fig. 3)¹⁵. O copie a unei porunci împărătești a fost realizată, tot la confluența Târnavelor, în 1762, utilizându-se 12 foi de hârtie aparținând aceluiași tip¹⁶. Foarte interesantă este apariția, din 1767, a hârtiei prezentând antemenționatul semn de moară, într-un protocol blăjean de acte, copiate între 1765 și 1772, care număra 180 foi în folio, printre alte hârtii de proveniență internă, transilvană, sigur sibiană îndeosebi (Anexa II, fig. 4)¹⁷. Același filigran apare în suportul material al unor documente datând din 1766¹⁸, sau 1767¹⁹, remarcându-se îndeosebi faptul că o atare hârtie a fost folosită la redactarea consistentului volum manuscris care conține conscripția episcopului Atanasie Rednic, încheiată în 3 septembrie 1767²⁰.

Un stoc important de hârtie având filigranul amintit exista în 1769, la sediul episcopal din Blaj, ea fiind utilizată atât în cancelaria episcopală, pentru a se redacta, bunăoară, conspectul unui raport oficial al vladicii Atanasie Rednic²¹, cât și în tipografie, la imprimarea ediției a doua a *Catavasierului* etc.

Se impune, astfel, a fi formulată concluzia stadială că hârtia de tipul și sortul amintit a cunoscut o relativ largă și diversă utilizare, inclusiv în mediul românesc greco-catolic transilvan, pe parcursul câtorva decenii ale secolului al XVIII-lea, evidențiindu-se desigur necesitatea extinderii cel puțin a operațiunii de examinare a hârtiilor utilizate ca suport al documentelor, sau cărților, dinspre Blaj, spre celelalte centre importante consumatoare de hârtie ale principatului.

Chiar și identificarea morii producătoare, pe bază de argumente heraldice, datorată lui Albert Arz von Straussenburg, se cuvine a fi rediscutată, chiar dacă cercul noilor variante teoretice nu poate fi extins în afara fostului teritoriu al provinciei șasești a Sibiului, căci nu permite așa ceva simbolul heraldic al filigranului amintit, anume trichetrul sau

¹⁴ Filiala Arhivelor Statului Alba (FASA). Fond Mitropolia Română Unită Blaj (FMRUB), Acte neinventariate (AN), doc. 1/1739. Semnificația găsirii unei hârtii, datând de prin 1739, care prezintă un atare filigran, reiese la o simplă recapitulare a cunoștințelor actuale despre începuturile reactivării morii sibiene, în secolul al XVIII-lea, considerate pe drept cuvânt insuficiente, de către domnul profesor Sigismund Jakó. Domnia sa admitea că, folosind experiența vieneză, sibiienii au reînființat, înainte de 1754, o nouă moară de hârtie, continuatoare, cu probabilitate, a celei existente în veacul al XVI-lea (Vezi Jakó Zsigmond, *Az erdélyi papírmalmok feudális-muskori történetének vázlata (II), 1712—1848*, în *Studia*, Series Historica, 1964, fasciculus 1, p. 63), putându-se pune, de-acum înainte, în ecuație, chiar o limită inferioară mult mai scăzută, cel puțin cea a anului 1739.

¹⁵ *Idem*, doc. 7/1754.

¹⁶ *Idem*, doc. 18/1762.

¹⁷ *Idem*, doc. 1/1765—1772.

¹⁸ *Idem*, doc. 27/1766.

¹⁹ *Idem*, doc. 22/1767.

²⁰ *Idem*, doc. 24/1767.

²¹ *Idem*, doc. 6/1769.

triunghiul, terminat la vârfuri cu trei frunze, de tei, de lotus (?), ori în formă de inimă²². Astfel cercul unor noi atribuiri posibile rămâne de fapt închis tot la zona Sibiului și a împrejurimilor, mai ales că putem considera, de asemeni, încă, fără o explicație deplină întrebarea: de ce la moara din Sibiu s-a ocolit, se pare, un timp, sau numai în legătură cu anumite comenzi, filigranul propriu, cel care conținea însemnele heraldice tradiționale, ale orașului și scaunului judiciar amintit, identice de fapt, pentru a fi preferat, singur, simbolul provinciei săsești a Sibiului? Combinarea celor două însemne heraldice (vezi Anexa III, apăsarea în filigranele hârtiilor sibiene încă din secolul al XVI-lea*, practica amintită fiind continuată și ulterior. Utilizarea însă independentă a celui de-al doilea simbol heraldic dă desigur de gândit. Să fi existat, totuși, două mori sibiene, sau una în Sibiu, alta în împrejurimi, câteva decenii, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, care au utilizat tipuri de filigrane înrudite, sub aspectul semnificațiilor heraldice, dar de fapt diferite? Să-și fi schimbat la un moment dat moara din Sibiu proprietarul? Să fi constituit, hârtiile care prezintă semnul de moară menționat, comenzi speciale?

Formularea întrebărilor anterioare nu urmărește decât deschiderea teoretică a unor cercetări viitoare mai profunde.

GABRIELA MIRCEA

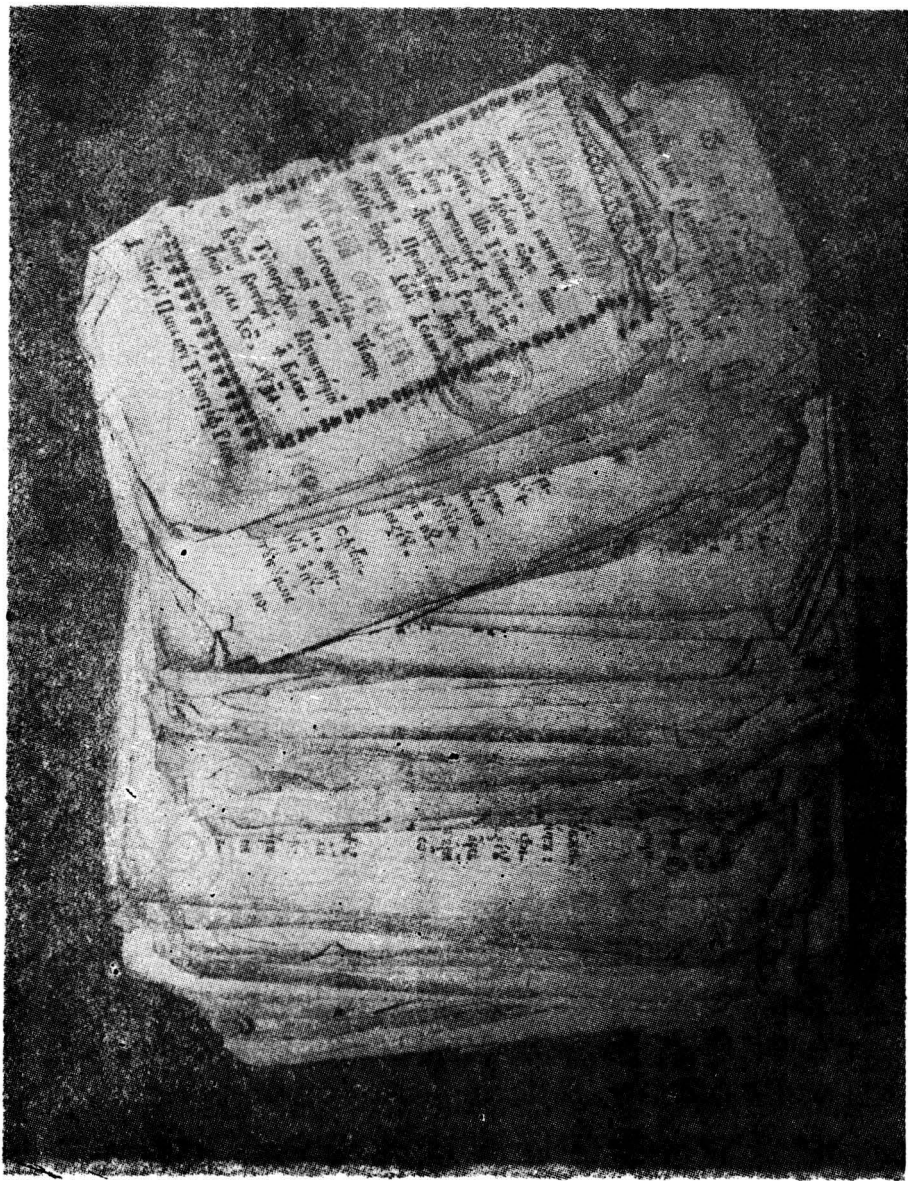
CONSIDÉRATIONS FILIGRANOLOGIQUES CONTURÉES À L'OCCASION DE LA RESTAURATION D'UN „GATAVASIER“, IMPRIMÉ À BLAJ EN 1769

Cette étude est axée premièrement sur l'édition de tous les fragments de filigranes lisibles, relevés au restaurateur, pendant son activité spécifique, appliqué à un exemplaire de livre ancien, imprimé à Blaj, en 1769, en soulignant la réelle utilité historique d'une telle tentative, plus ou moins systématique.

²² Vezi și Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, planșa CXLV, fig. 3, 5, 6.

* Vezi cu deosebire Gernot Nussbächer, *Moara de hârtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*, în *AIIA*, XXII, 1979, p. 286.

Pl. 1. *Catavasier*, Blaj, 1769, MNU, AI, CVR 21 — blocul cărții înainte de restaurare.

ANEXA I
(Fragmente de filigrane)

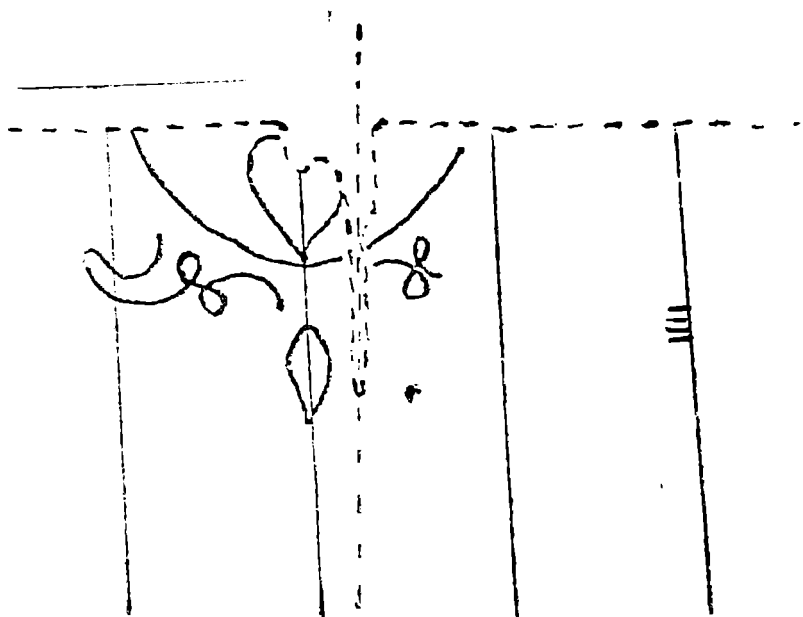

Fig. 1. *Catavasier*, Blaj, 1769, Muzeul Național al Unirii (MNU), Alba Iulia (AI), CVR 21, caietul II, f 1 (p. 19/20—29/30).

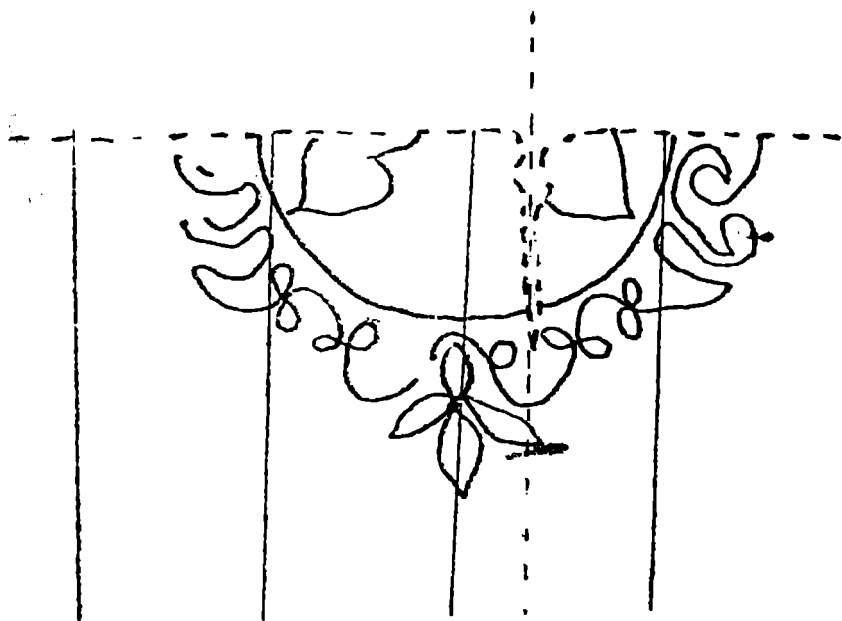

Fig. 2. Același, caietul II, f 2 (p. 21/22—27/28).

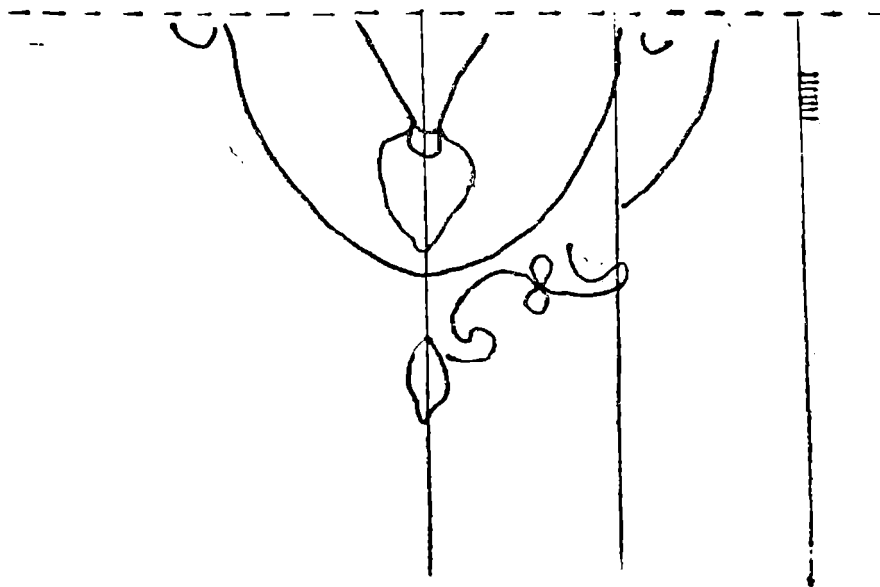

Fig. 3. Același, caietul III, f 4 (p. 49/40--41/42).

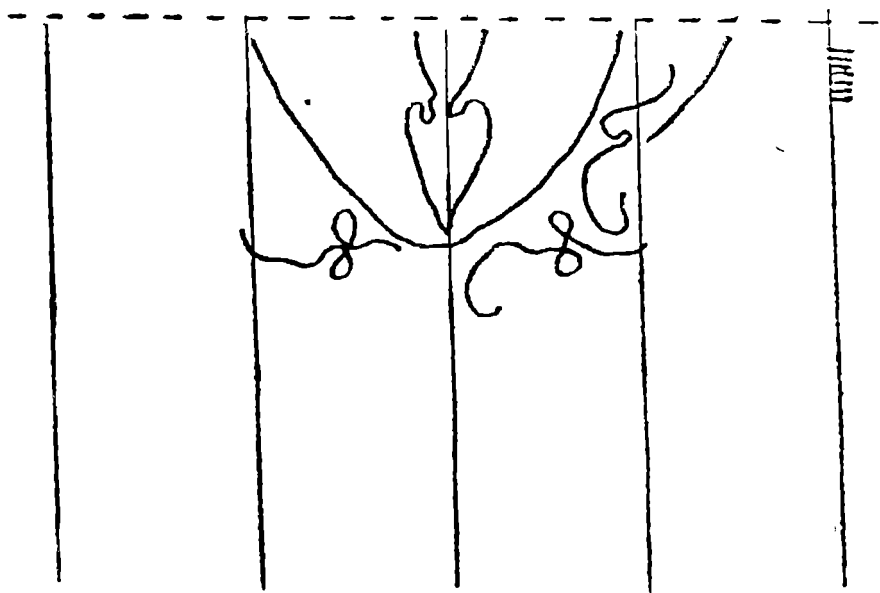

Fig. 4. Același, caietul IV, f 3 (p. 53/54--59/60).

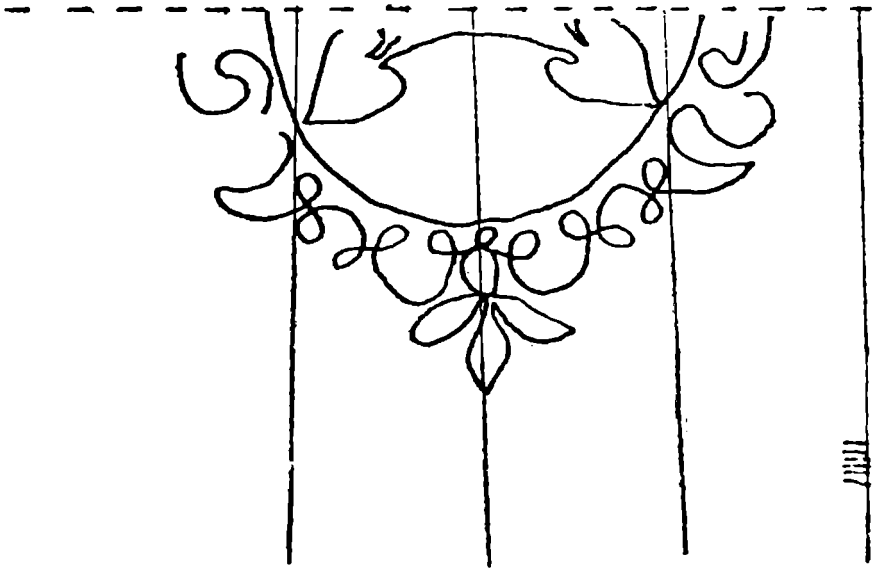

Fig. 5. Același, caietul V, f 4 (p. 71/72—73/74).

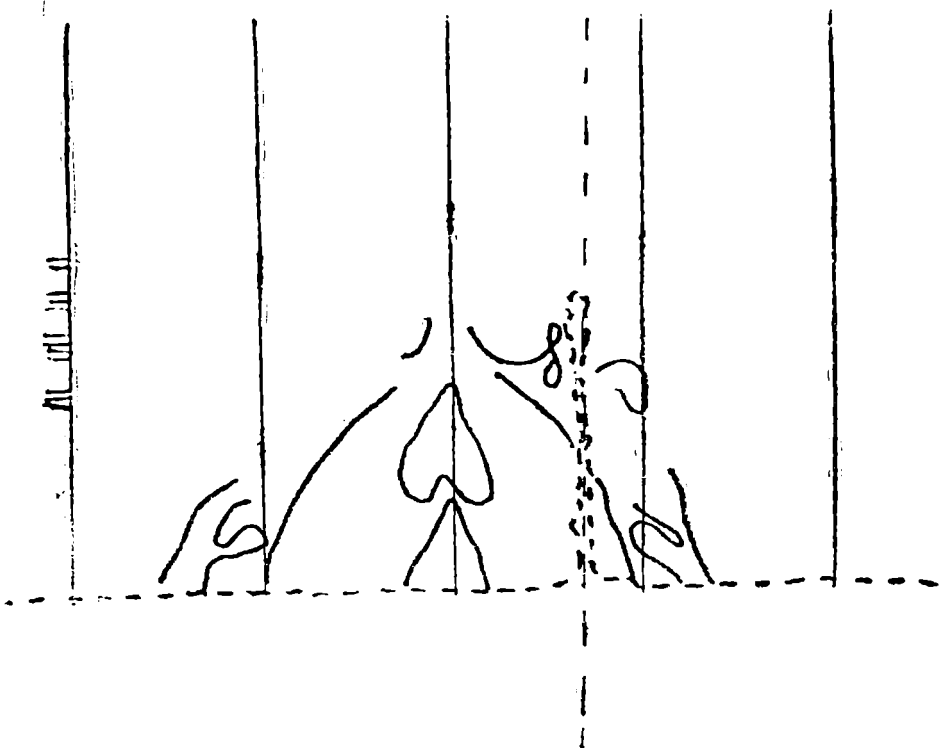

Fig. 6. Același, caietul VI, f 1 (p. 96/97—111/112).

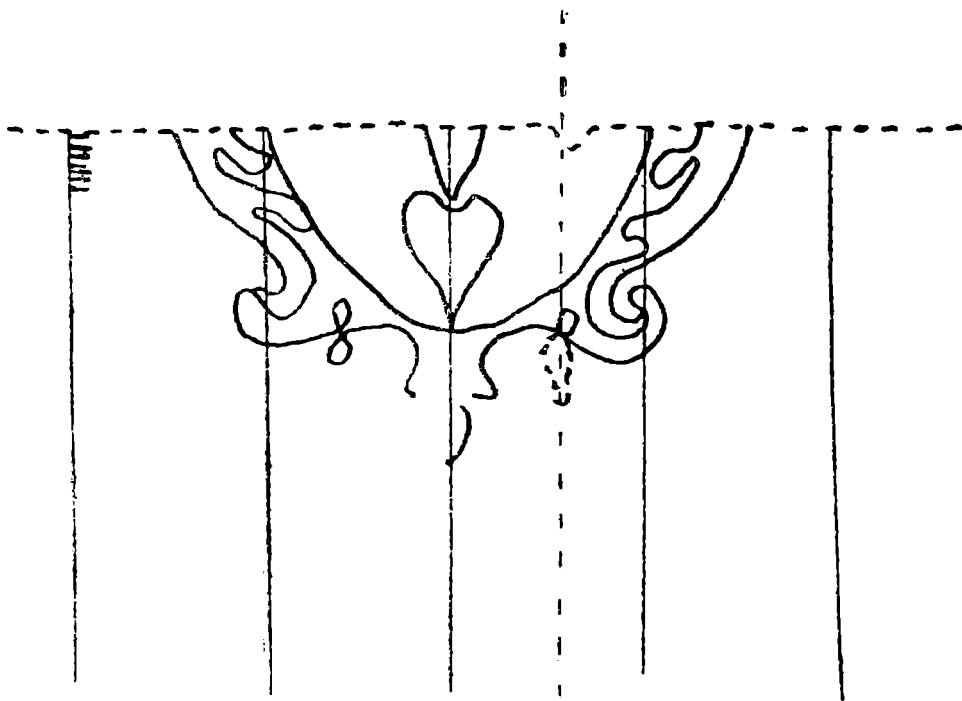

Fig. 7. Același, caietul VIII, f 2 (p. 115/116—125/126).

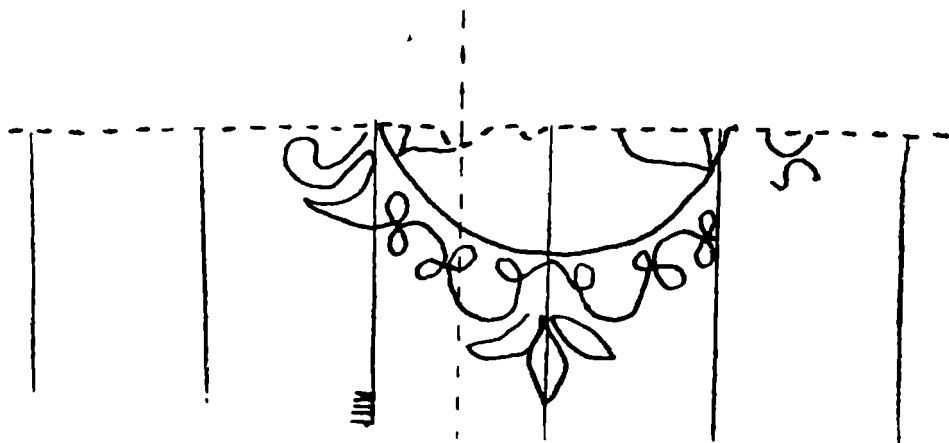

Fig. 8. Același, caietul VIII, f 3 (p. 117/118—123/124).

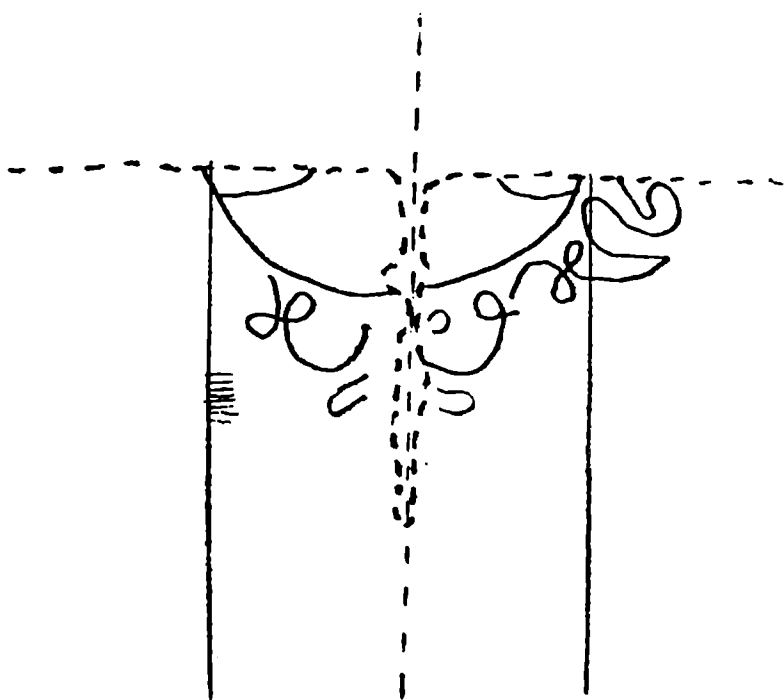

Fig. 9. Același, caietul IX, f. 1 (p. 129/130--143/144).

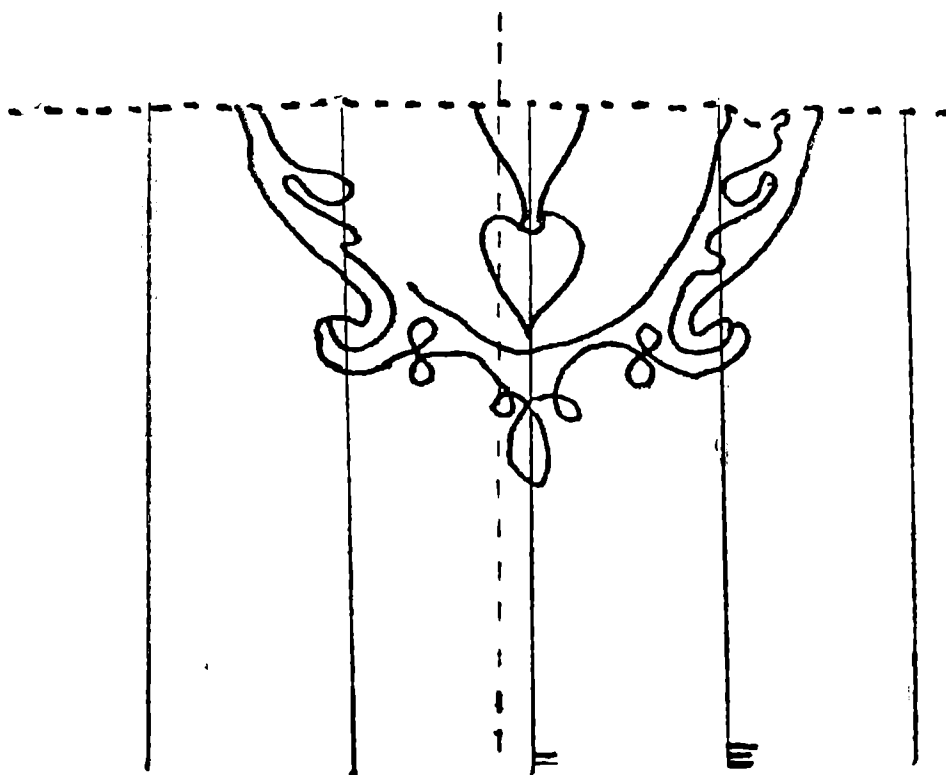

Fig. 10. Același, caietul XI, f. 4 (p. 151/152--153/154).

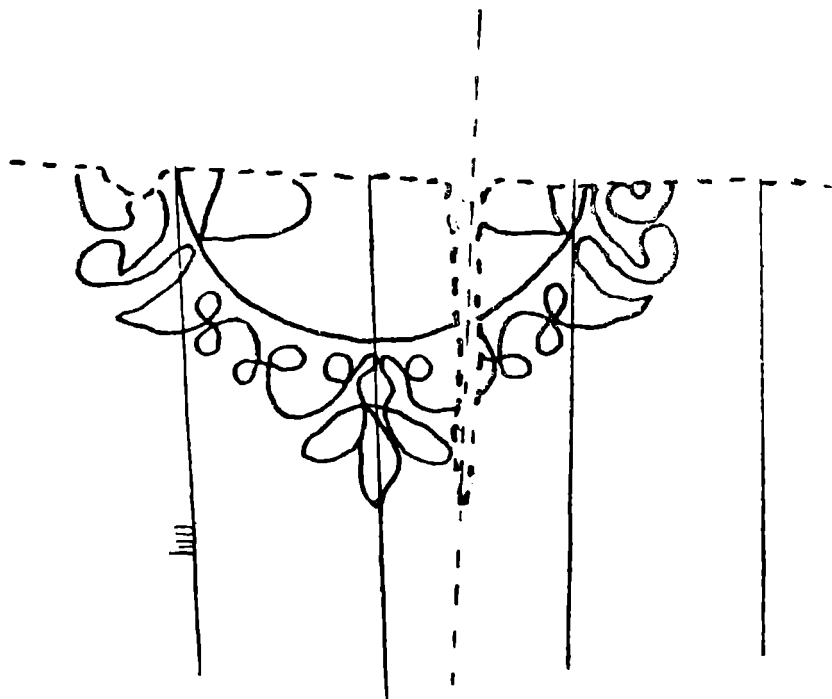

Fig. 11. Același, caietul XVI, f 3 (p. 245/246—251/252).

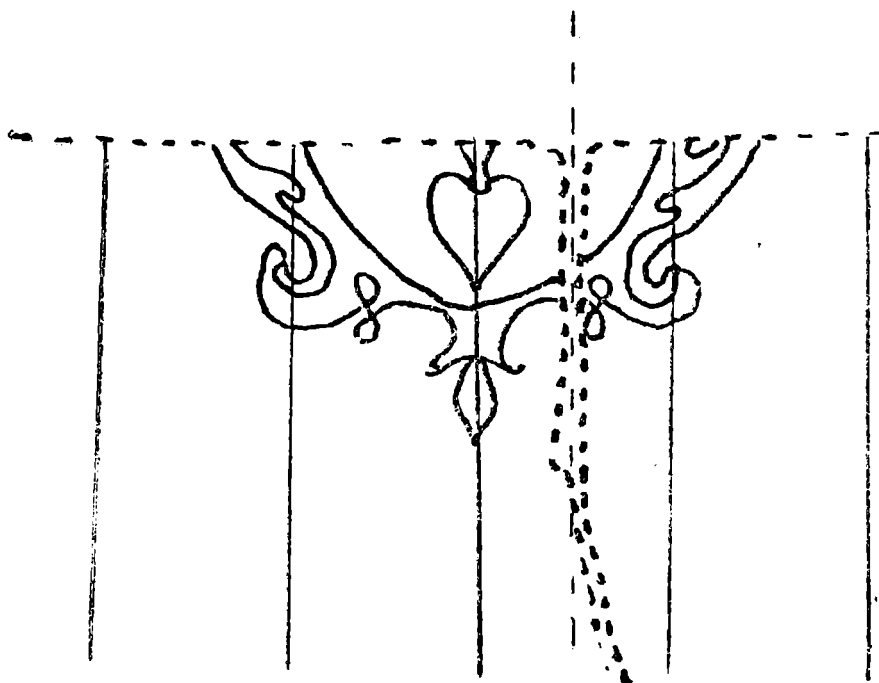

Fig. 12. Același, caietul XVI, f 2 (p. 243/244—253/254).

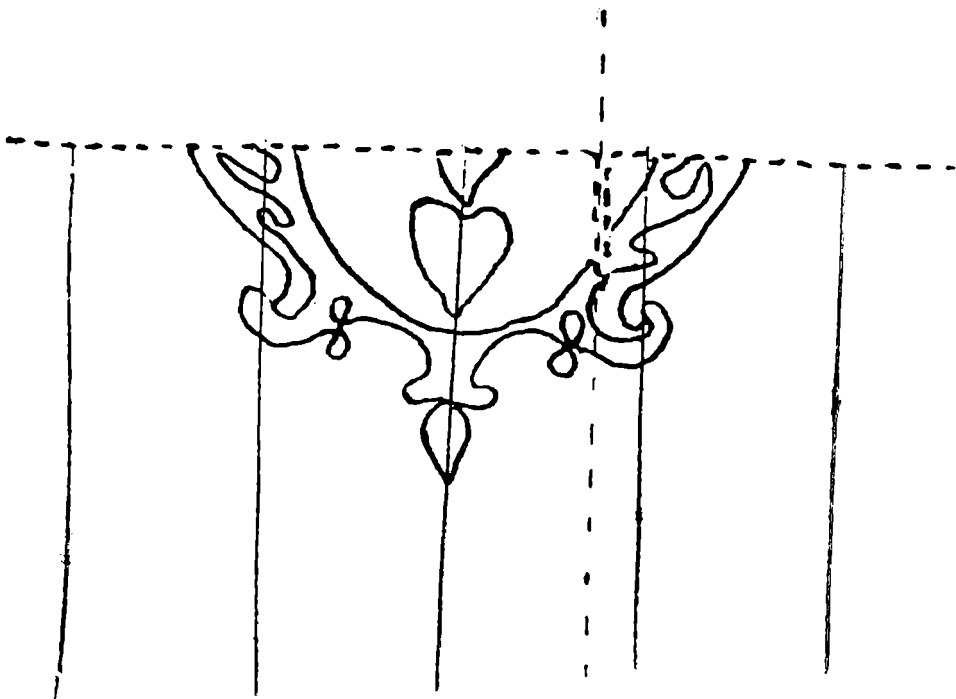

Fig. 13. Același, caietul XVII, f 4 (p. 263/264—265/266).

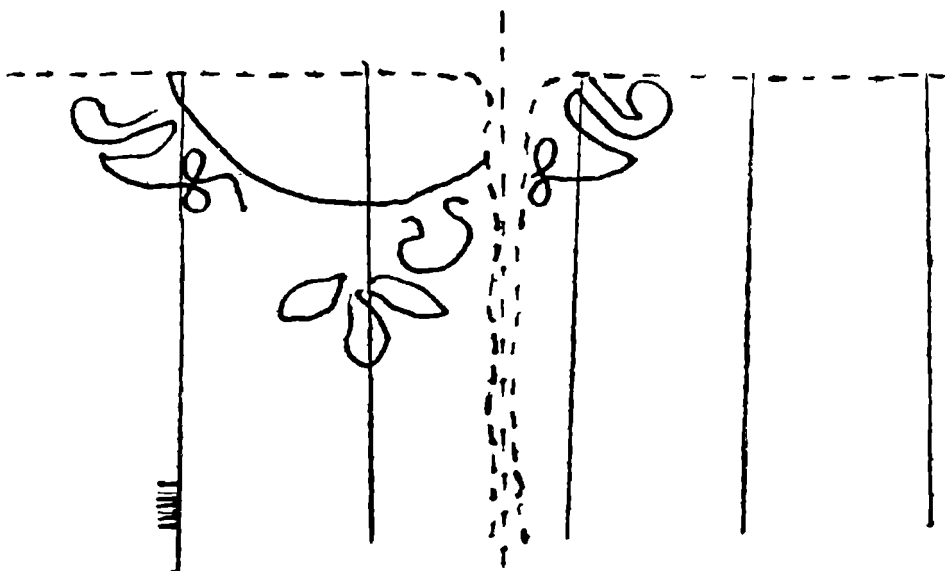

Fig. 14. Același, caietul XVII, f 1 (p. 257/258—271/272).

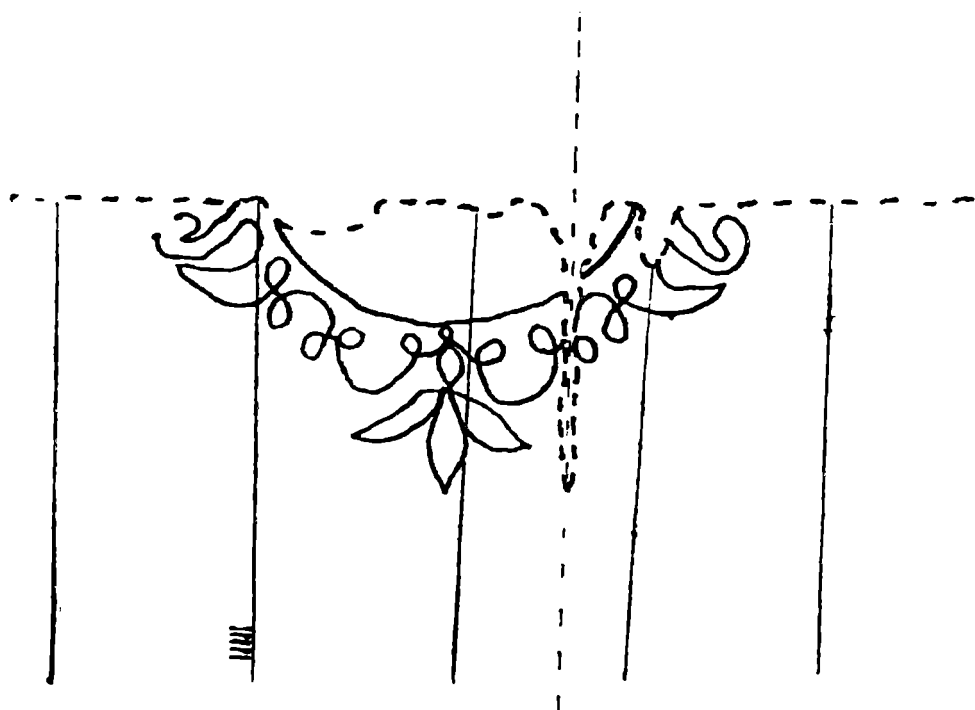

Fig. 15. Același, caietul XIX, f 2 (p. 292/293--302/303).

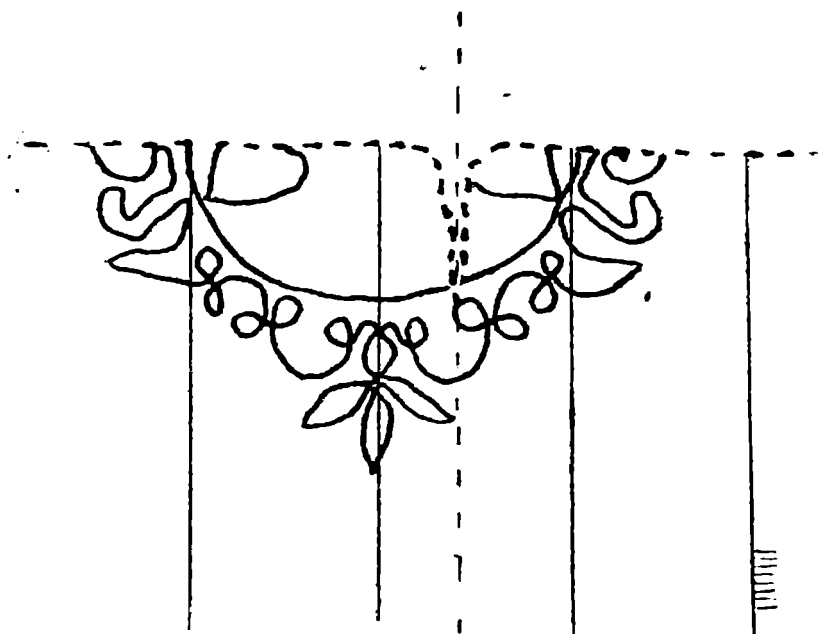

Fig. 16. Același, caietul XVIII, f 4, (p. 279/280--281/282).

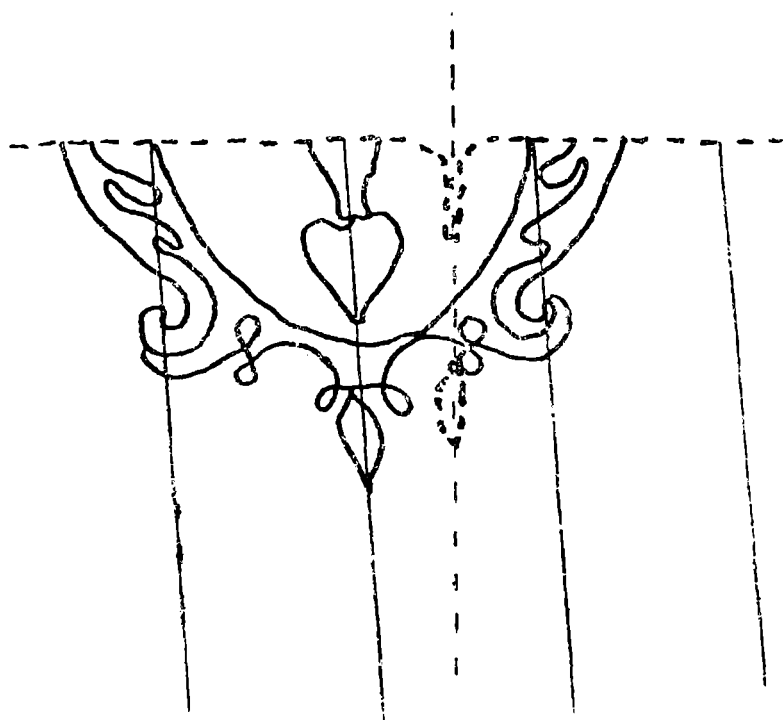

Fig. 17. Același, caietul XIX, f 3 (p. 294/295—300/301).

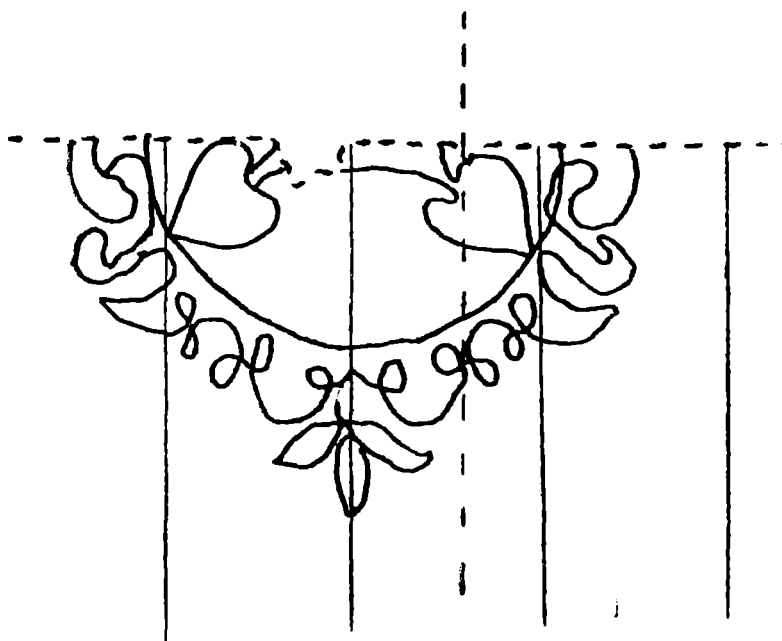

Fig. 18. Același, caietul XX, f 4 (p. 312/313—314/315)

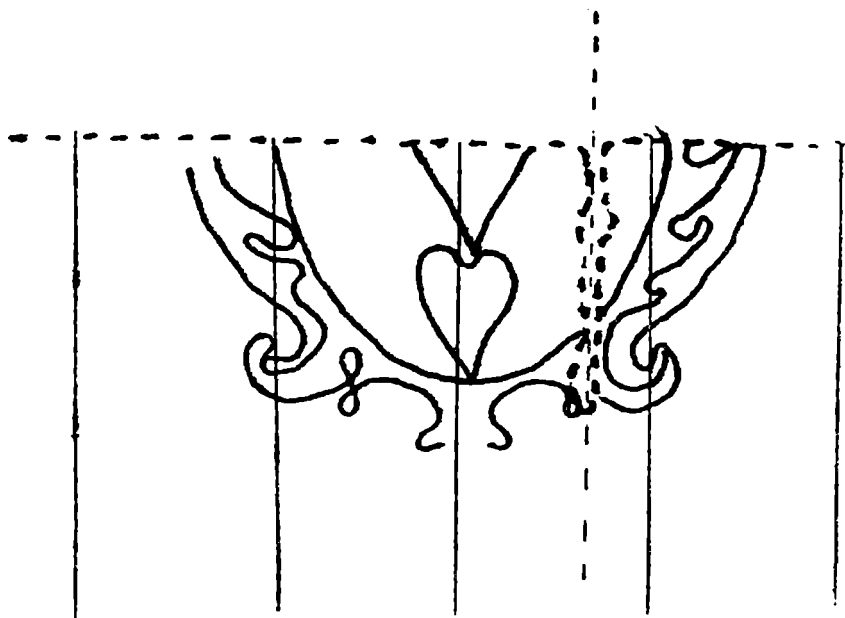

Fig. 19. Același, caietul XXI, f 3 (p. 326/327- 332/333).

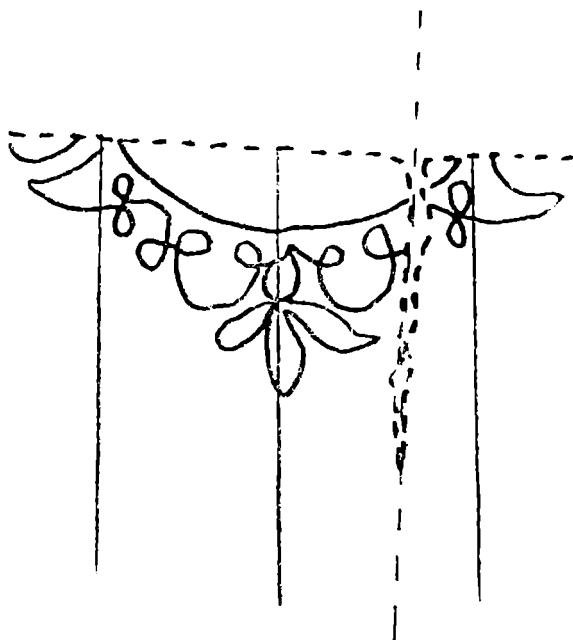

Fig. 20. Același, caietul XXI, f 2 (p. 324/325- 334/335).

ANEXA II

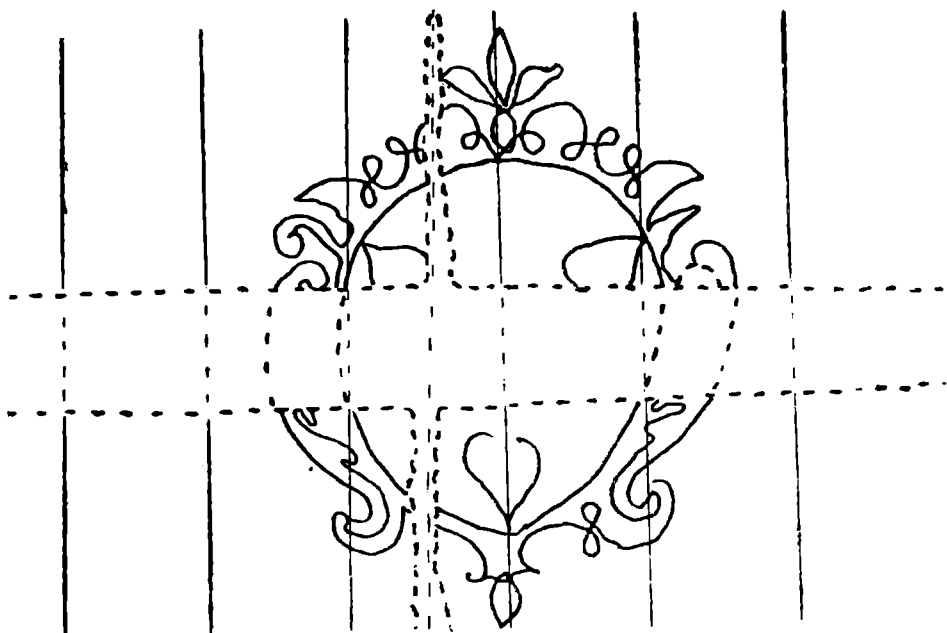

Fig. 1. *Catarasier*, Blaj, 1769, MNU, AI, CVR 21, caietui XVI, f 2-3 (p. 243/244-253/254 și 245/246-251/252) — filigran, încercare de întregire.

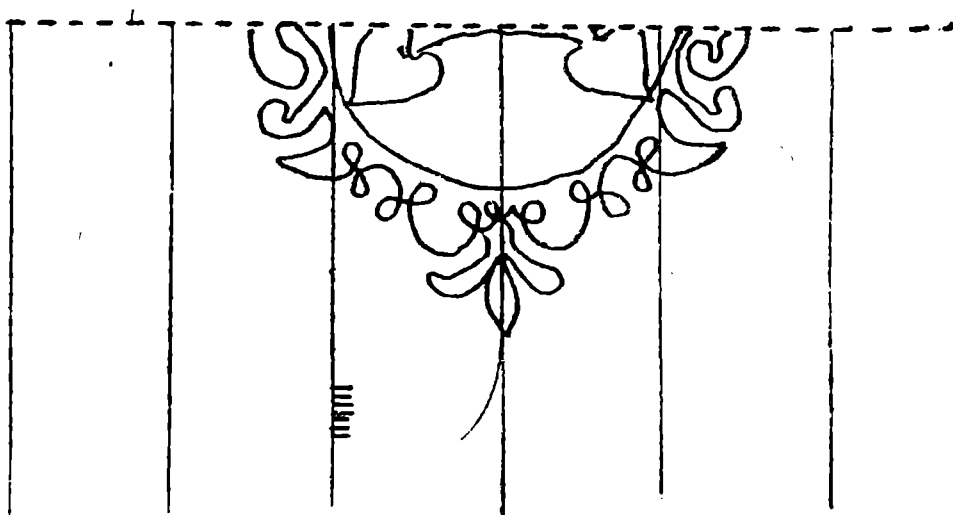

Fig. 2. Filiala Arhivelor Statului Alba (FASA), Fond Mitropolia Română Unită Blaj (FMRUB), Acte neînregistrate (AN), doc. 1/1739 — filigran fragmentar.

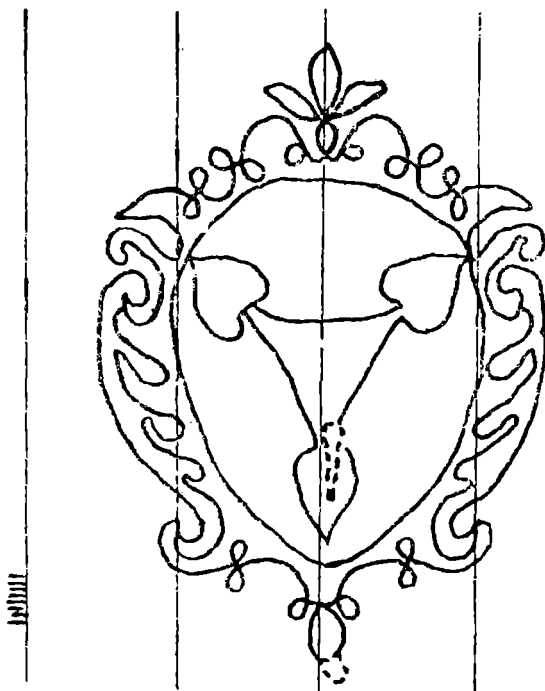

Fig. 3. Idem. doc. 7/1754 -- filigran.

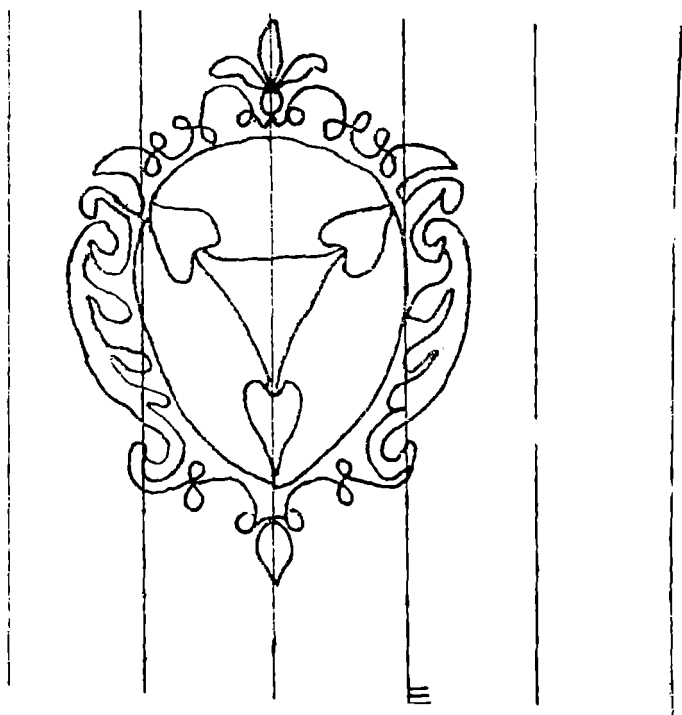

Fig. 4. Idem. doc. 1/1767 -- filigran.

ANEXA III

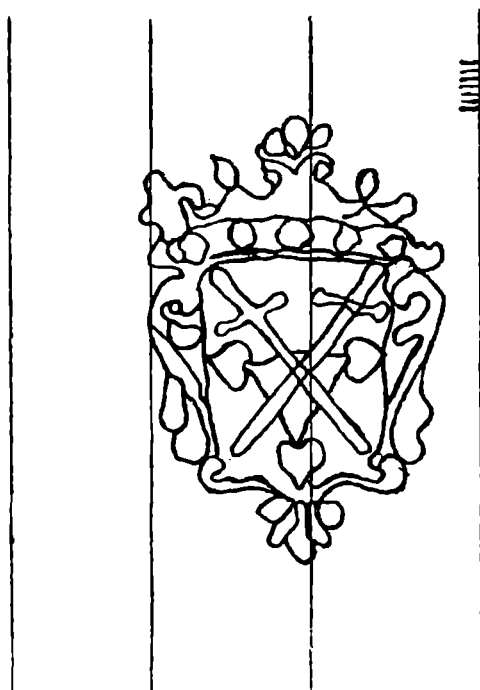

Fig. 1. FASA, FMRUB, AN, doc. 2/1758.

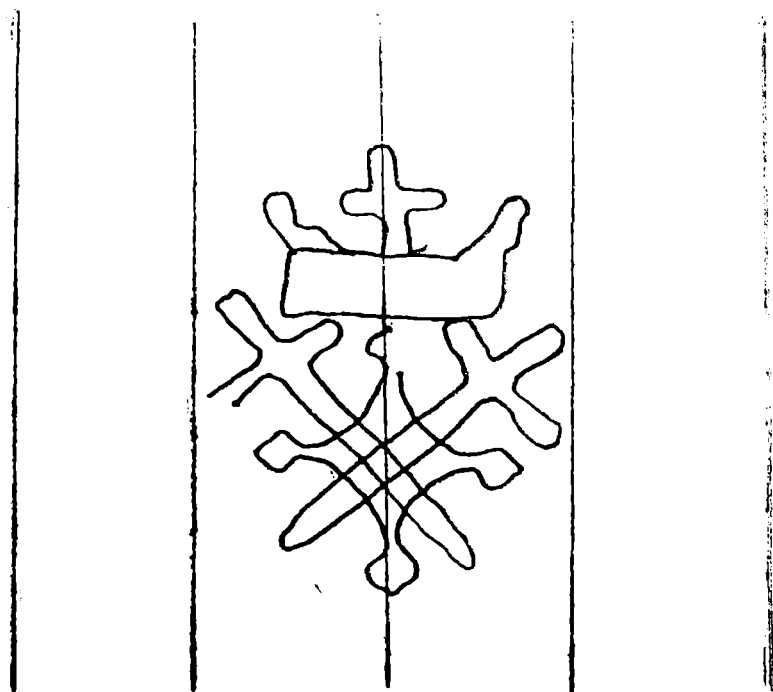
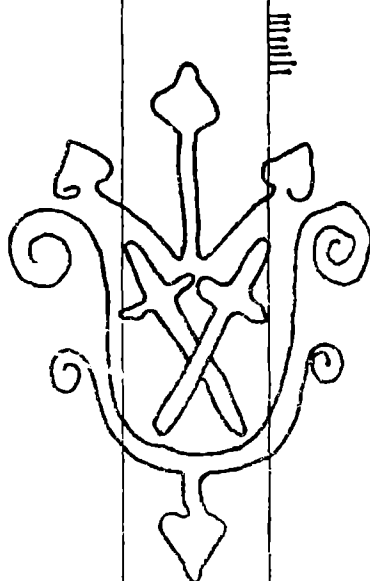

Fig. 2. Idem, doc. 1/1759

7

e

8

Fig. 3. Idem, doc. 3/1771.